

פני שבת נקבלה

מהותה של מצוות הקידוש

הרב אלישע אבינר

שמות פרק כ פסוק ח

זכור את יום השבת לקדשו:

רמב"ם שבת פרק כט הלכה א

מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר +שמות כ'+ זכור את יום השבת לקדשו, כלומר זכרוהו זכירת שבח וקידוש, וצריך לזכרו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום וביציאתו בהבדלה.

שם הלכה ו

מדברי סופרים לקדש על היין ולהבדיל על היין, ואף על פי שהבדיל בתפלה צריך להבדיל על הכוס.

פסחים דף קו עמוד א

תנו רבנן זכור את יום השבת לקדשו - זוכרוהו על היין. אין לי אלא ביום, בלילה מנין - תלמוד לומר זכור את יום השבת לקדשו. בלילה מניין? - אדרבה, עיקר קדושת בלילה הוא קדיש, דכי קדיש - תחלת יומא בעי לקידושי! ותו: בלילה מנין - תלמוד לומר זכור את יום. תנא מיהדר אלילה וקא נסיב ליה קרא דיממא! - הכי קאמר: זכור את יום השבת לקדשו - זוכרוהו על היין בכניסתו. אין לי אלא בלילה, ביום מנין - תלמוד לומר זכור את יום השבת.

רש"י שם

לקדשו - משמע משעה שמתקדש היום. אין לי אלא ביום - לקמן פריך: אדרבה, עיקר קדושת בלילה הוא, דכניסתו היא קדושתו!

ברכות דף כ עמוד ב

אמר רב אדא בר אהבה: נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה. - אמאי? מצות עשה שהזמן גרמא הוא, וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות! - אמר אביי: מדרבנן. - אמר ליה רבא: והא דבר תורה קאמר! ועוד, כל מצות עשה נחייבניהו מדרבנן! - אלא אמר רבא: אמר קרא זכור ושמור - כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה, והני נשי, הואיל ואיתנהו בשמירה - איתנהו בזכירה.

ברכות דף לג עמוד א

אמר ליה רב שמן בר אבא לרבי יוחנן: מכדי אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות...

רמב"ן שמות כ, ח

זכור את יום השבת לקדשו - אחר שצוה שנאמין בשם המיוחד יתברך שהוא הנמצא, הוא הבורא, הוא המבין, והיכול, ושנייחד האמונה בכל אלה והכבוד לו לבדו, וצוה שנכבד זכר שמו, וצוה שנעשה בזה סימן וזכרון תמיד להודיע שהוא ברא הכל, והיא מצות השבת שהיא זכר למעשה בראשית:

ואמר זכור את יום השבת לקדשו - ובמשנה תורה (דברים ה יב) כתוב שמור את יום השבת לקדשו. ורבותינו אמרו בזה (ר"ה כז א) זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, ולא הקפידו בלשונות אחרים שנתחלפו להם. והכונה להם ז"ל, כי "זכור" מצות עשה, וצוה שנזכר יום השבת לקדשו ולא נשכחהו, "ושמור" אצלם מצות לא תעשה, שכל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה (עירובין צא א). יזהיר שנשמור אותו לקדשו שלא נחללהו, ואין ראוי למשה שיחליף דברי השם ממצות עשה למצות לא תעשה. אבל אם החליף בדבור השני וכל תמונה ואמר כל תמונה, בחסרון וא"ו, והוסיף אותה בועל שלשים, וכן כל כיוצא בזה בשאר הדברות, אין בכך כלום, כי הכל אחד. והטעם הזה לא יסבול אותו אלא מי שאינו רגיל בתלמוד:

ומפורש אמרו (ברכות כ ב) נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה, שנאמר זכור ושמור, כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה, והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה, שהנשים חייבות בשמירה, שבכל מצות לא תעשה הן חייבות, ולא היו חייבות בזכירה שהיא מצות עשה שהזמן גרמא ונשים פטורות, אלא שההיקש הזה מחייב אותן. ואני תמה אם נאמר זכור ושמור מפי הגבורה, למה לא נכתב בלוחות הראשונות. ויתכן שהיה בלוחות הראשונות ובשניות כתוב זכור, ומשה פירש לישראל כי שמור נאמר עמו. וזו כוונתם באמת:

ובמדרשו של רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר אות קפב) הזכירו עוד סוד גדול בזכור ושמור, ועל הכלל תהיה הזכירה ביום והשמירה בלילה, וזהו מאמר החכמים (ב"ק לב ב) שאומרים בערב שבת באי כלה באי כלה, באו ונצא לקראת שבת מלכה כלה, ויקראו לברכת היום קדושה רבא (פסחים קו א) שהוא הקדוש הגדול, ותבין זה. ואמת הוא ג"כ כי מדת זכור רמזו במצות עשה, והוא היוצא ממדת האהבה והוא למדת הרחמים, כי העושה מצות אדוניו אהוב לו ואדוניו מרחם עליו, ומדת שמור במצות לא תעשה, והוא למדת הדין ויוצא ממדת היראה, כי הנשמר מעשות דבר הרע בעיני אדוניו ירא אותו, ולכן מצות עשה גדולה ממצות לא תעשה, כמו שהאבהה גדולה מהיראה, כי המקיים ועושה בגופו ובממונו רצון אדוניו הוא גדול מהנשמר מעשות הרע בעיניו, ולכך אמרו דאתי עשה ודחי לא תעשה, ומפני זה יהיה העונש במצות לא תעשה גדול ועושיין בו דין כגון מלקות ומיתה, ואין עושיין בו דין במצות עשה כלל אלא במורדין, כמו לולב וציצית איני עושה, סוכה איני עושה, שסנהדרין היו מכין אותו עד שיקבל עליו לעשות או עד שתצא נפשו:

וכתב רש"י בפירוש זכור תנו לב לזכור תמיד את יום השבת שאם נזדמן לו חלק יפה יהא מזמינו לשבת, וזו ברייתא היא ששנויה במכילתא (כאן) כך, רבי אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן גרון אומר זכור את יום השבת לקדשו, תהא זוכרו מאחד בשבת שאם נזדמן לך חפץ יפה תהא מתקינן לשבת. אבל בלשון יחיד שנויה, ואינה כהלכה, שהרי בגמרא (ביצה טז א) אמרו תניא אמרו עליו על שמאי הזקן כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת, כיצד מצא בהמה נאה אומר תהא זו לכבוד שבת, למחר מצא אחרת נאה הימנה מניח השניה ואוכל את הראשונה, אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו, כל מעשיו היו לשם

דף מקורות

שמים, שנאמר (תהלים סח כ) ברוך ה' יום יום יעמס לנו. תניא נמי הכי, בית שמאי אומרים בחד בשביך לשבתך, וב"ה אומרים ברוך ה' יום יום יעמס לנו:

ובמכילתא אחרת (מכילתא דרשב"י) שמאי הזקן אומר זכירה עד שלא תבא, שמירה משתבא, ומעשה בשמאי הזקן שלא היה זכרון שבת זז מפיו, לקח חפץ טוב אומר זה לשבת, כלי חדש אומר זה לשבת. אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו שהיה אומר כל מעשיך יהיו לשם שמים. והלכה היא כדברי ב"ה:

ועל דרך הפשט אמרו (במכילתא כאן) שהיא מצוה שנזכור תמיד בכל יום את השבת שלא נשכחוהו ולא יתחלף לנו בשאר הימים, כי בזכרנו אותו תמיד יזכור מעשה בראשית בכל עת, ונודה בכל עת שיש לעולם בורא, והוא צוה אותנו באות הזה כמו שאמר (להלן לא יג) כי אות היא ביני וביניכם. וזה עיקר גדול באמונת האל:

וטעם לקדשו - שיהא זכרוננו בו להיות קדוש בעינינו, כמו שאמר וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד (ישעיה נח יג). והטעם, שתהא השביתה בעינינו בעבור שהוא יום קדוש, להפנות בו מעסקי המחשבות והבלי הזמנים, ולתת בו עונג לנפשינו בדרכי ה', וללכת אל החכמים ואל הנביאים לשמוע דברי ה', כמו שנאמר (מ"ב ד כג) מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת, שהיה דרכם כן, וכך אמרו רז"ל (ר"ה טז א) מכלל דבחדש ושבת בעי למיזל. וזה טעם שביתת הבהמה, שלא תהא בלבנו מחשבה עליה:

ולכך אמרו רז"ל (חולין ה א) שהשבת שקולה כנגד כל מצות שבתורה, כמו שאמרו בע"ז, מפני שבה נעיד על כל עיקרי האמונה בחדוש ובהשגחה ובנבואה. ובמכילתא (כאן) רבי יצחק אומר, לא תהא מונה כדרך שהאחרים מונים, אלא תהא מונה לשם שבת. ופירושה, שהגוים מונין ימי השבוע לשם הימים עצמן, וקראו לכל יום שם בפני עצמו, או על שמות המשרתים, כנוצרים, או שמות אחרים שיקראו להם, וישראל מונים כל הימים לשם שבת, אחד בשבת, שני בשבת, כי זו מן המצוה שנצטוונו בו לזכרו תמיד בכל יום. וזה פשוטו של מקרא, וכך פירש ר"א. ואומר אני שזהו מדרשו של שמאי הזקן (במכילתא דרשב"י) שפירש מצות זכור עד שלא תבא, כלומר שלא נשכחוהו בשום פנים, אבל הזכירו בברייתא (בביצה טז א) עוד מדת חסידותו שהיה הוא מזכירו גם במאכליו ואוכל לכבוד שבת כל ימי חייו, והלל עצמו מודה במדרשו של שמאי, אבל היתה בו מדה אחרת במאכלים מפני שכל מעשיו היו לשם שמים, והיה בוטח בה' שיזמין לו לשבת מנה יפה מכל הימים:

אבל לרבותינו עוד בו מדרש ממלת לקדשו, שנקדשהו בזכרון, כענין וקדשתם את שנת החמשים שנה (ויקרא כה י), שהוא טעון קדוש ב"ד לומר ביובל מקודש מקודש, אף כאן צוה שנזכור את יום השבת בקדשנו אותו. וכך אמרו במכילתא (כאן) לקדשו, קדשהו בברכה, מכאן אמרו מקדשין על היין בכניסתו, אין לי אלא ליום, ללילה מנין, ת"ל ושמרתם את השבת (להלן לא יד), וזהו קדוש היום, והוא מן התורה, אינו אסמכתא. וכך אמרו (ברכות כ ב) נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה, וזה על קדוש הלילה, לפי שכל הטעונים קדוש מתקדשים בכניסתן פעם אחת, כגון קדוש החדש, וקדוש היובל, אבל ביום אסמכתא, ואין אומרים בו מקודש כלל, שדיינו בפעם אחת בכניסתו. וכן על היין אסמכתא ואינו קבע כלל:

ובגמרא פסחים (קו א) אמרו זכור את יום השבת לקדשו, זכרהו על היין בכניסתו, אין לי אלא ביום, בלילה מנין, ת"ל את יום השבת, האי תנא מהדר אליליא ונסב ליה קרא דיממא, ועוד, עיקר קדושה בלילה הוא, אלא הכי קאמר, זכור את יום השבת לקדשו, זכרהו על היין בכניסתו, אין לי אלא בלילה ביום מנין, ת"ל את יום השבת. וכן הברייתא שבמכילתא יתרף בה אין לי אלא בלילה שהוא עיקר הקדוש, ליום מנין וכו', והוא אסמכתא בעלמא. ומשם תלמוד שהמצוה הזאת למדה ממלת

דף מקורות

"לקדשו", אבל זכור את יום השבת מצוה לזכרו תמיד בכל יום, כמו שפירשנו, אלא שכל מצות הזכירה במנין אחד בחשבון רמ"ח מצות שנצטוונו. ודע זה:

שו"ת הרשב"א חלק ד סימן רצה

קרקושנה לר' מרדכי האזובי בר' יצחק ז"ל. עוד שאלת קידוש היום משמע בפרק אין עומדין (ל"ג ע"א) דהוי מתקנת אנשי כנסת הגדולה. ובפרק מי שמתו (כ ע"ב) חזינו דהוי מדאורייתא. וחזינו דמדאורייתא לקדשו ולומר שבת היום כעין קידוש היובל, ואנשי כנה"ג תקינו לה ברכה ונוסח. אלא דקשה לי הא דגרסינן בבזיר (ג ע"א) מיינ ושכר יזיר לעשות יין מצוה כיון הרשות. וקא בעי מאי ניהו, אילימא קדושה ואבדלתא מושבע ועומד מהר סיני הוא. אלמא קידושה ואבדלתא על היין דבר תורה והדרא קושיין לדוכתא.

תשובה איברא קידוש היום מדאורייתא כמו שמפורש בפרק מי שמתו (דף כ:). ולא נחלק אדם בדבר זה. וההיא דפרק אין עומדין (שם) א"ר חייא ברבי אבא א"ר יוחנן אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות. על כרחין לאו עיקרן של דברים ממש קאמר. דהא ברכה דאמר דאורייתא היא אי דמזון לבסוף, כדכתיב ואכלת ושבעת וברכת. ולשאר מינים כדכתיב קדש הלולים, למאן דאית ליה הכי בפ' כיצד מברכין (דף ל"ה ע"א). ואי דתורה לכתחילה מדכתיב כי שם ה' אקרא הו גודל לאלקינן. אלא שעיקרן דבר תורה, ונוסח ברכות ומקומן מתקנת אנשי כנה"ג. וכמו שאמרו הבדלה אם על הכוס או בתפלה או כאן וכאן. ובאיזה מקום בתחילה וכדאיתא התם בפ' אין עומדין. וכן קידוש היום לזכור אותו בכניסתו כעין שבח וקילוס כענין מאמר' (שבת דף קיט) רבי חנינא שהיה אומר נצא ונקבל פני שבת מלכתא כו', והיה מקלס ואומר בואי כלה בואי כלה, וכיוצא בזה בקריאת פסוקי קדושת השבת בקריאת ויכולו או ושמו בני ישראל את השבת וכיוצא באלו. וכל אחד ואחד אומר כפי שיזומן לו מעניני שבחו וקדושתו והזכרת קדושתו ובעל פה ובלא שום נקיטת חפץ לא כוסו ולא פתו. באו הם ותקנו לכל נוסח אחד במקום סעודה ובחפץ. ותקנו שיזכירו קדושתו על היין לפי שאין אומרים שירה אלא על היין. ותקנו להזכירו בתפלה וקבעו לו ברכה רביעית. וכן בברכת המזון.

העמק דבר שמות כ, ח

זכור את יום השבת לקדשו. לפי הפשט משמעות לקדשו הוא איסור מלאכה שהוא כמו הקדש שאסור ליהנות ממנו... אבל א"כ אינו מובן לשון זכור את יום השבת לקדשו, מה זו זכירה לכאן, והכי מיבעי קדש את יום השבת, וממילא ביום השביעי היה החיוב לזכור את יום השבת. ומכאן הוציאו חז"ל דרשות... אמנם לפי הפשט יש להסביר על מלאכה ממש, ובאשר איסור הנאה יש בדברים שאין בהם קדושה ג"כ כמו בשר בחלב וכלאי הכרם וכדומה, אבל בשבת איסור מלאכה בו הוא מטעם קדושה, ועל כן יש לנהוג בו מורא וכבוד הקדש. ובאשר שזה הענין אינו בפעולה אלא במחשבה מש"ה שייך לשון זכור, שיעלה על זכרונו הענין... שיעלה במחשבתו קדושת שבת על מה הוא קדוש, ומי קדשו וכדומה, שיבוא מזה לנהוג אותו היום במעלה:

דף מקורות

העמק דבר דברים ה, יב

שמור את יום השבת לקדשו - עיקר פשט המקרא נראה דכמו דתניא במכילתא יתרו והובא בפרש"י שם זכור את יום השבת תהא זוכרו מאחד בשבת שאם יתמנה לך מנה יפה תהא מתקנו לשם שבת, ה"נ פי' שמור את יום השבת, משמעו כך שיהי' נזהר מאחד בשבת שלא יהי' נצרך לחלל שבת אם לא יהיה לו מה לאכול ויהא מסוכן. ומזכור נפקא לן להקדים להכין לעונג שבת, ומשמור נפקא לן להקדים להכין שלא יהא מוכרח לחלל שבת

תוס' רי"ד

אבל לא יתכן לאומרו מפני שא"כ כשחל יוה"כ בשבת שאסור באכילה נקדש בלא סעודה, אלא לאו ש"מ אין קידוש נוהג אלא בסעודה, אבל היכי דליכא סעודה לא מחייב בקידוש. ומש"ה לא מקדישין בלילי יוה"כ שחל להיות בשבת... ש"מ אין קידוש אלא היכא דעתיד למיסעד.

וכיון דאין קידוש אלא היכא דאיכא סעודה עיקר קידושא דאורייתא במאי הוא? וי"ל דנפיק אדם ידי חובה בקידושא דתפלה, שאינו מה"ת לקדש בתפלה ועל הכוס [כי אם בתפילה לבד].

מגן אברהם סי' רעא ס"ק א

כ' הרמב"ם פכ"ט קידוש היום דאורייתא בלא יין ורבנן תקנו על היין וכ"כ התוס' בסוכה דף לח ונ"ל דמדאורי"י בקידוש שאמר בתפל' סגי דקרא כתיב זכור את יום השבת והרי זכר אותו, וקידוש במקום סעוד' רבנן תקנוהו כמ"ש סי' רס"ט. וכ"מ בתוס' שכתבו דלר"ת מי שאין לו יין לא יקדש כלל. וק' וכי יעקור מ"ע דאורייתא, אלא ע"כ דדי בתפלה. ועוד דאמרי' בברכות דף לג ב' [כי קידוש] אף על גב דמקדש בצלותא מקדש אכסא' וכו'. וגם הבדלה י"א דאורייתא היא וכמ"ש המ"מ פכ"ט ואפ"ה אמרי' בגמ' דבתחלה קבעוהו בתפלה כו' ע"ש. וכ"מ ל' הרמב"ם. וכ"מ בתוס' פ' ע"פ בשם הירוש' ע"ש:

רבי עקיבא איגר

לענ"ד מוכח כן ממה דלא מקדשין ביוה"כ שחל בשבת לצאת ידי קידוש דשבת דאורייתא. ע"כ משום דיוצאים בתפלה.

דגול מרובה

ואמנם מה שאני מסתפק, אפילו באיש המקדש ומוציא אשתו ובני ביתו, אם הנשים לא התפללו ערבית והאיש כבר התפלל ערבית, ואם כן האיש אינו מחויב מן התורה, והנשים שלא התפללו חייבות מן התורה, אם יוצאין בשמיעתן מן האיש. ואף שכל הברכות אף שיצא מוציא, כמו שכתוב במסכת ר"ה דף כט א, היינו מטעם ערבות, שכל ישראל ערבים זה בזה כמו שכתב רש"י שם [ד"ה אף על פי], והרי כתב הרא"ש במסכת ברכות בפרק ג' [סוף סימן ג'] שהאשה אינה בכלל ערבות לך אינה מוציאה אלא מי שחיובו מדרבנן, ע"ש. ואני מסתפק, אם האשה אינה בכלל ערבות דהיינו שהיא אינה עריבה בעד אחרים, אבל האנשים שקיבלו ערבות בהר גריזים והר עיבל נתערבו גם בעד הנשים, וא"כ שפיר מוציא האיש את האשה אף שכבר יצא, או דלמא כשם שהנשים לא נכנסו בכלל ערבות כך לא קיבלו האנשים ערבות בשביל נשים...

דף מקורות

חתם סופר או"ח סימן רעא סעיף א-ב

משמע דלרש"י קידוש יום הכיפורים דאורייתא כמו שבת... ולפי זה למה דקיימא לן [סימן ס סעיף ד] מצות צריכות כוונה, צריך לכוין בתפלת יום הכיפורים בין בחול בין בשבת לצאת ידי חובת זכירה. ובשבתות דעלמא לא יכוין לצאת בתפלה, כדי שיצא ידי חובת קידוש דאורייתא מן המובחר במקום סעודה על הכוס, וכתיקון חז"ל, כן נראה לפענ"ד:

שו"ת חתם סופר ח"ח או"ח סימן יז

ומ"מ כבר כתבתי אני במקום אחר כיון שתיקנו חז"ל קידוש על היין במקום סעודה א"כ כל מי שיודע שיש לו יין וסעודה מכוין עצמו שלא לצאת ידי חובתו בתפלה וכשמכוין שלא לצאת לכ"ע אינו יוצא ידי חובת מצוה ושוב הוה קידוש על היין דאורייתא ואין כאן מקומו:

משנה ברורה סימן רעא ס"ק ב

וכתב המ"א דלפ"ז מדאורייתא בקידוש שאומר בתפלה סגי דקרא כתיב זכור את יום השבת והרי זכר אותו וקידוש במקום סעודה מדרבנן כמש"כ הב"י בסימן רס"ט והביא המ"א ראייה לזה מן הגמרא דיוצא מה"ת בתפלה ע"כ אם ספק לו אם קידש או לא א"צ לחזור ולקדש דספיקא דרבנן לקולא [פמ"ג]. גם דקטן שהגיע לחינוך יכול להוציא לפ"ז אפילו לגדול בקידוש אם הגדול התפלל כבר.

ואולם יש לפקפק בזה הרבה, דהא קי"ל לעיל בסימן ס' ס"ד דמצות צריכות כונה לצאת בעשיית המצוה, ומסתמא אין מדרך העולם לכוין לצאת את המ"ע דזכור בתפלה כיון שיש לו יין או פת ויכול לקדש עליהן אח"כ בברכה כדין וטוב יותר שיצא אז המ"ע דאורייתא משיצא עתה ויהיה בלא כוס ושלא במקום סעודה. ועוד כמה טעמים אחרים שיש לפקפק בזה וכמו שבארתי בבה"ל. ע"כ יש למנוע מלצאת ידי קידוש ע"י קטן ואפילו אם יזהר השומע לומר עמו מלה במלה ג"כ נכון למנוע מזה אם לא שמונח לפניו ג"כ פת או יין בעת הקידוש וכדלקמיה בסוף סק"ג.